

LŐRINCZNÉ DR. BENCZE EDIT*

AZ UNIÓS CSATLAKOZÁS TÁMOGATOTTSÁGÁNAK VÁLTOZÁSAI HORVÁTORSZÁGBAN

CHANGES OF SUPPORT FOR CROATIA'S EU ACCESSION

ABSRTACT

In this short paper, I shall attempt to throw light on the growth of euroscepticism in Croatian public opinion, analysing particularly the dynamics of support for Croatia's joining the EU, and trust in the EU. Since mid-2003 there have been considerable changes in the attitudes of Croatian citizens to accession to the EU. According to public opinion polls of mid-2003, about three quarters of Croatian citizens supported Croatian accession, after which, from the autumn of the same year, the process of a decline in support began, the sudden fall of public support for Croatian accession to the EU of some 30–40% happened and lasts till now. The key findings were based on Standard Eurobarometer surveys from 2004 till now, as well as the Croatian public opinion polls. The aim of the paper is to analyse characteristics of euroscepticism in Croatia, defined as a combination of distrust in the European Union and distaste for membership. The main reasons for such low public support for EU membership are the negative assessment of the conditions offered, and scepticism about the potential benefits that accession to the EU would bring Croatia. There are via economic fears such as the rise in the price of real estate as a result of demand from foreign purchasers, the import of cheaper agricultural products, the obliteration of indigenous products. The purpose of this paper is to analyse negative trends appearing not only from the Croatian side, but also from the EU and to emphasize the complexity of the situation.

1. Bevezetés

Ha általános képet kívánunk festeni a horvátok Unió iránti elkötelezettségéről, akkor a legszembevetőbb elem, hogy a csatlakozási tárgyalások ideje alatt a negatív hozzáállás egyértelműen növekedett. Pedig az igenek aránya kezdetben igen magas volt, 2003-ban a horvátok még elsöprő többséggel, hetven százalékkal támogatták az ország uniós tagságát, de a kezdeti lelkesedés évről-évre fokozatosan csökkent, mígnem a 2009-ben érte el a mélypontját, amikor is a 2009. évi novemberi Eurobarometer adatai szerint a horvátok a lettek után a 2. leginkább euroszeptikusok.¹ Habár a csatlakozás támogatottsága a későbbiekben kis javulást mutatott, és a horvátokat 2010 őszén már megelőzték az angolok, a finnek és az osztrákok is, de Zágráb még jelenleg is az Unióhoz negatívan viszonyuló államok közé sorolható. Jelen munka végigkíséri azt a folyamatot, melynek során a Közösség megítélése Horvátországban folyamatosan változott, rámutat ezek külső és belső okaira, változóira és hátterére, s magyarázatot keres arra, hogyan és miért is váltak a horvátok Európa egyik legszeptikusabb népévé.

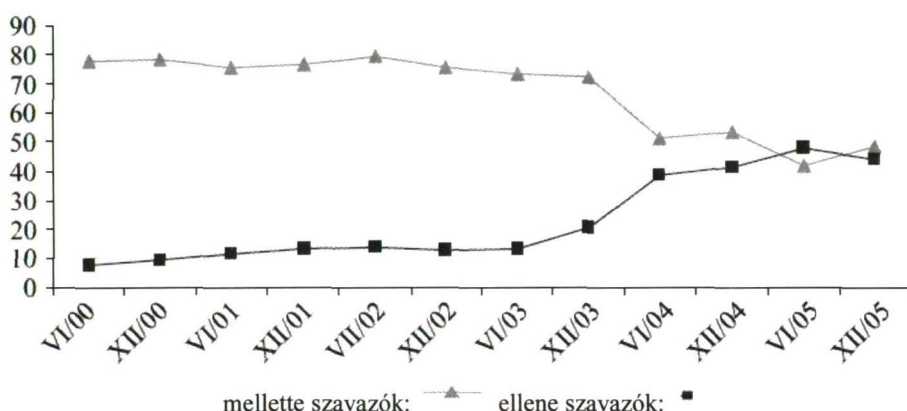
* PhD, főiskolai docens, tanszékvezető-helyettes, Kodolányi János Főiskola Társadalomtudományi Tanszék.

2. Horvát pálfordulás az uniós csatlakozás támogatottságában

Az ezredforduló után megindult gyors integrációs lépések mind a lakosság, mind a horvát kormányzat részéről támogatást élveztek, s ez látható a közvélemény-kutatások adataiból is. Ez az eufórikus hangulat 2000 és 2003 között magas szinten tartotta az Unió támogatottságát, mely a kezdeti, 2000. első félévi 72%-ról csak kicsi elmozdulást mutatott. 2004-ben azonban hatalmas fordulat következett be, s az év első felében meredeken esett a Közösség népszerűsége, bár a mélypont csak évvel később, 2005 tavaszán következett be. Az Eurobarometer adatai szerint 2004 őszén már csak 42%-os volt a támogatottság, s ez 2005 tavaszára soha nem látott mélységeket, 28%-ot ért el.²

1. ábra. Horvátország uniós csatlakozásának támogatottságának változásai 2000–2005

Figure 1. Dynamics of attitudes concerning accession to the European Union in Croatia 2000–2005

Forrás: Štulhofer Aleksandar (2006) Euroskepticism in Croatia: on the far side of rationality?
In: Katarina Ott (ed.) Croatia Accession to the European Union: the challenges of participation.
Friedrich Ebert Stiftung, Zagreb, 141–160.

A negatív trendek hátterében külső, az Unió részéről felmerülő problémák, valamint belső nehézségek egyaránt maghúzódnak. A külső okok közül az egyik az integrációs folyamat látható lelassulása volt, hiszen Horvátország már 2003. februárjában beadta csatlakozási kérelmét, de csak 2004. június 18-án kapta meg a tagjelölti státuszt. Még erősebb negatív üzenetként fogható fel a csatlakozási tárgyalások elhalasztása 2005. március 17-ről – egy nappal annak megkezdése előtt – 2005 októberére, s nem véletlen, hogy az uniós támogatottság ekkor volt a legalacsonyabb. A probléma gyökerét az jelentette, hogy a kérdéses időszak alatt egyre távolabbi vált Zágrábnak az a célkitűzése, hogy legalább a keleti bővítésben lemaradó Romániával és Bulgáriával együtt legyen az Unió tagja.

Felmerül a kérdés, hogy milyen okok állhatnak a Közösség részéről tapasztalható elhúzó- és halasztó hatályú lépések hátterében. Ezek között hangsúlyosan szerepel, hogy ekkor éli történetének legnagyobb bővítését és annak nehézségei, másrészt az alkotmányos válság az Unióban is felerősítette a bizonytalanok számát. A valóságban a 2006-os Bővítési stratégia megjelenéséig az is kérdéses volt, hogy vajon folytatja-e a bővítéseket, s ha igen, meg kellett válaszolnia, meddig is húzódnak Európa határai. S bár az Eurobarometer 2005. évi adatai szerint a tagállamok kétharmada a további bővítéseket preferálta, mégis aggasztónak tűnt az a tény, hogy egynegyede az akkori határain belül tartotta volna a Közösséget. Ha ehhez azt is hozzátesszük, hogy a támogatók elsősorban a keleti bővítés államai közül kerültek ki, melyeknél 27%-kal magasabb szintet mutatott a pozitív válasz, ak-

kor érthetővé válik, hogy horvát részről miért érzékelték azt, hogy az Unió cserbenhagyta őket, s ez miért vezetett az euroszkepticizmus növekedéséhez.³

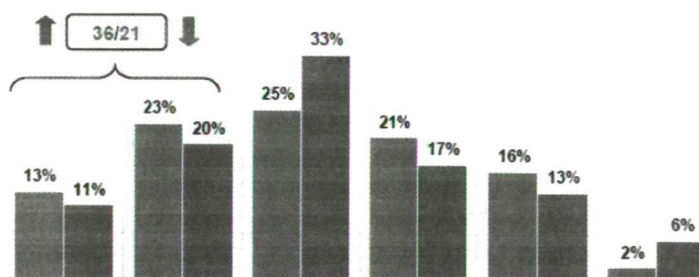
A Közösség és a tagállamok részéről tapasztalt hezitálást tükrözik az Eurobarometer 2008 tavaszi, illetve 2010 őszi adatai is.⁴ Ezek alapján megállapítható, hogy uniós részről összességében folyamatosnak tekinthető a horvát csatlakozás támogatottsága, ugyanakkor az adott időintervallumban mégis 5%-os csökkenést mutatott, mely feltehetően a válságnak és annak következményeinek tudható be. Ha az egyes tagállamok vonatkozásában tekintjük meg a felmérés adatait, akkor a kérdéskör persze ennél árnyaltabb. A horvát csatlakozást leginkább ellenzők zömében a nyugati régióban található „régí” tagok voltak, így Finnország (56%), Belgium (54%), Görögország (53%), Nagy-Britannia és Németország (51), majd alig lemaradva Olaszország, Írország, Franciaország és Portugália következett. Nem meglepő, hogy 1-2 kivételtől eltekintve elsősorban a keleti bővítés államai és a még csatlakozás előtt álló országok közül kerültek ki a fő támogatók, Macedónia (88%), Magyarország (81%), Szlovákia (78%), Svédország (72%), Lengyelország (71%) Cseh Köztársaság (70%).⁵

Az Unió részéről tapasztalható bővítési fáradtság azonban csak az egyik oka a horvátok euroszkepticizmusának, Horvátország belpolitikai problémái tetézték a negatív trendet. 2003 őszén ugyanis három és fél hónappal mandátumának lejáratára előtt lemondott az Ivica Račan vezette koalíciós kormány, s helyét Ivo Sanader irányításával az a HDZ vette át, mely a kilencvenes években a legnagyobb kerékkötője volt az integrációnak. Bár a párt kifelé és befelé egyaránt igyekezett nyilvánvalóvá tenni integrációs elkötelezettségét, ez mégis törést és átmeneti bizonytalanságot idézett elő.

A horvát hozzáállást érdekessé teszi, ha összevetjük azt a közép-kelet-európai államokban tapasztalt mutatókkal, melyek szintén erőteljes euroszkepticizmust tükröztek. Amíg azonban ezen térségben a negatív hozzáállás csak a csatlakozási tárgyalások idején jelentkezett, s azok elhúzódása miatt fokozódott, addig Horvátországban korábban, még a tárgyalások megkezdése előtt megjelent és mindvégig jellemzője volt a horvát integrációs folyamatnak. Magyarán adhat erre a negatív horvát hozzáállásra a keleti bővítés államainak tapasztalata, hiszen az az elképzelésük, hogy a csatlakozással gyors belső változások zajlanak le, az életszínvonal és jólét növekedése szinte azonnal érezhető lesz, nem valósult meg. Az euroszkepticizmus sajátos vonása Horvátországban – és hasonló tartalommal bírt a keleti bővítés államaiban is –, hogy a rendszerváltás, illetve az önálló államiság megteremtése után az emberek részéről nagyon hamar megfogalmazódott az euroatlanti térhez való tartozás gondolata, s ezzel együtt az általános bizalom a Közösség felé, de valójában tényleges információk hiányában túlértékelődött az EU szerepe, s a csatlakozási folyamat elhúzódása miatt a kiábrándultság nagymértékűvé vált.

2. ábra. A horvát csatlakozás előny, hátrány mérlege

Figure 2. Advantages and disadvantages of Croatian accession

Forrás: Ipsos Plus (2011) Stavovi hrvatski građana prema priključenju Europskoj uniji

A közép-kelet-európai államokban és Horvátországban is elmondható, hogy a parlamenti pártok, legyenek azok kormánypárti, vagy ellenzéki pozícióban, egységesek voltak az EU támogatásában, így a pártok által irányított euroszepticismus nem alakult ki, az csak a közvélemény oldaláról jelentkezett. A horvátok túlnyomó része úgy gondolta, hogy valahol máshol és mások által hozott döntés vezethet el az ország csatlakozásához, s saját maguknak igen kevés beleszólásuk van az események irányításába, nem csak nemzetközi kérdésekben, hanem hazai, sőt szubnacionális szinteken is. S minél kisebb befolyással bírnak a politika alakulásába, annál inkább úgy tűnik, hogy ezen kérdéseknek saját életükre csekély a hatása. Ezért aztán az a vélekedés alakult ki, hogy ha nem mennek el a referendumra, vagy annak eredménye negatív lenne, a politikai elit majd megtalálja a módot ennek felülírására, s ha mégsem sikerülne a csatlakozás, az csakis a külső erőnek lesz felróható. Ezen hozzáállás – mely nem egyedülálló – megmagyarázza, miért is kedvezőtlen az Unió megítélése, s miért gondolják a horvátok azt, hogy csatlakozásuk kevés pozitívumot hoz mindennapi életükre.⁶

A térséget vizsgálva alapvetően elmondható, hogy ha volt is integrációellenes párt, az a politikai küzdőtér jobboldalán helyezkedett el és marginális pozíciót foglalt el. Horvátországban az 1990-től 1999-ig, majd a 2003 és 2010 között hatalmon lévő Horvát Demokratikus Közösség konzervatív-keresztényszociális néppárt uniós politikája jelentős eltéréseket mutatott és jól kétértelműsíthető. A kilencvenes években a függetlenség megteremtése kapcsán a nacionalizmus került előtérbe, melybe nem fért bele egy integráció-pártiság. Ugyanakkor 2003-tól a jobboldali politizálás ellenére a HDZ külpolitikai célkitűzése az Unióhoz (és a NATO-hoz) való csatlakozás lett.

A kezdeti lelkesedés 2004–2005-ös zuhanórepülés okait vizsgálva számos tényező együttes hatásáról beszélhetünk. Ezek közül az egyik legjelentősebb – mely egészen napjainkig fennálló probléma – a lakosság és a politikai elit egymástól történő eltávolodása az integráció kérdésében. Amíg a horvát sabor, a kormányzat, s valamennyi parlamenti párt, még az ellenzék is elkötelezetten csatlakozás-párti volt, addig a lakosság esetében az említett negatív körülmények fokozatosan csökkentették az EU támogatottságát.

Az euroszepticismus megnyilvánulási formája a horvátok esetében a Közösségbe vetett bizalom viszonylag alacsony foka, melyet nyomon követhetünk az évente két alkalommal megjelenő, s 2004 óta Horvátországgal kapcsolatos információkat is tartalmazó Eurobarometer adataiból. Ezen dokumentumokban visszatérő kérdésként szerepel, hogy a tagság kedvező, vagy kedvezőtlen-e az ország számára. A pozitív választ adók száma alacsony, 23 és 33% között mozog, s a felmérések közül hat esetben nagyobb a negatív válaszok aránya. Általános jellemző még, hogy feltűnően magas azok száma, akik nem tudják a kérdést eldönteni, mely az információhiány, illetve érdektelenség magas fokára utal.

1. táblázat. Az uniós tagság támogatottságának változásai 2004–2011

Table 1. Changes in EU membership support in Croatia 2004–2011

Eurobarometer	Idő	Jó (%)	Rossz (%)	Egyik sem (%)	Nem tudja (%)
EB 75	2011 ősz	31	28	40	1
EB 74	2010 ősz	27	29	41	3
EB 73	2010 tavasz	26	31	38	5
EB 72	2009 ősz	24	37	35	4
EB 71	2009 tavasz	24	39	33	4
EB 70	2008 ősz	23	38	35	4
EB 69	2008 tavasz	30	25	39	5
EB 68	2007 ősz	33	25	36	4
EB 67	2007 tavasz	29	28	40	3
EB 66	2006 ősz	32	31	31	6
EB 65	2006 tavasz	34	25	36	4
EB 63	2005 tavasz	27	29	40	4
EB 62	2004 ősz	30	24	41	5

Forrás: European Commission (2004–2011) Standard Eurobarometer

Az euosztepcicizmust erősítette a Hágai Nemzetközi Törvényszékkel való kapcsolat és alapvető ellentét a háború és háborús bűnösök megítélésében, hiszen a horvátok honvédó háborúnak tartották az 1991–95 közötti eseményeket, s azok szereplőit háborús hősnek. Így az a tény, hogy a csatlakozási tárgyalások sikerének legfőbb kerékkötője az ICTY, hogy minden a horvát haladást értékelő dokumentumban a testülettel való teljes körű együttműködés hiánya fogalmazódott meg, egy sajátos, a Törvényszék elleni szimbolikus rezisztenciát eredményezett a horvát lakosság körében. A negatív hozzáállást kiváltó okok között szerepel ezen kívül a megfelelő kommunikáció hiánya, s az emberek vélt, vagy valós félelmei a horvát gazdaság meggyengülése miatt, tartva az olcsóbb importárúk megjelenésétől és ezzel összefüggésben a hagyományos hazai termékek visszaszorulásától, s a külföldi kereslet miatt az ingatlanárak megnövekedésétől.⁷

3. Az uniós támogatottság mélypontja a szlovén blokád idején: 2008–2009

Az EU-tagság lakossági támogatottságának negatív mélypontja 2008-ban következett be az országban. Az Standard Eurobarometer által 2008 őszén végzett felmérés december 18-án közölt eredményei szerint a megkérdezettek csupán 23%-a (tavasszal még 30%) vélekedett úgy, hogy az EU-tagság általában jó volna számukra, míg 38%-ot (tavasszal 25%) tett ki azok táborá, akik szerint rossz hatással bír. Szemmel láthatóan az őszi események, a tárgyalások lelassulása, s főként az októberi és decemberi szlovén blokád következtében az EU-t támogatók köre 7%-kal csökkent, míg az ellenzőké 13%-kal nőtt.

Legalább ilyen negatív előjelű az EU-tagság előny-hátrány mérlegének megvonása. A válaszadóknak csak 33%-a (tavasszal 44%) tartja előnyösnek, míg 55%-a (tavasszal 42%) hátrányosnak ítélte meg az uniós tagságot. Ugyanezt tükrözi, hogy a megkérdezettek mindössze 24%-ában élt pozitív (tavasszal 32%), míg 29%-ában (tavasszal 32%) negatív kép a Közösségről. Az EU-csatlakozás előnyeit illetően magasan vezetett – a megkérdezettek 34%-a szerint – az utazás, a külföldi munkavállalás és a tanulás szabadsága, de pozitív jelzést kapott a gazdasági fellendülés (20%), a béke és biztonság (17%) és a demokratikus viszonyok javulása is (22%).⁸

A Standard Eurobarometer 2008-as tavaszi Horvátországról készített nemzeti jelentése tartalmazta az EU nemek, életkor, foglalkozás és politikai pártok szerinti támogatottságát is. Ennek alapján megállapítható, hogy a férfiak pozitívabban ítélték meg az Uniót, mert 35%-uk, míg a nőknek csak 28%-a támogatta a Közösséget. Az életkort illetően a 25–39 évesek között volt a legnagyobb a támogatottság (35%), az 55 év felettiek 32%-a, a 40–54 évesek körében pedig egyenlő arányban oszlott meg a támogatók és az ellenzők száma (30%). A 24 évnél fiatalabbak között a legnagyobb az ellenérzés, itt a megkérdezettek csak 28%-a nyilatkozott pozitívan. Ráadásul ez az egyetlen csoport, akik körében nagyobb az ellenzők, mint a támogatók száma (arány 30:28%).⁹

Foglalkoztatottság alapján messzemenően a magánvállalkozók (55:9%) támogatták a leginkább a csatlakozást, majd a menedzserek (48:16%), a köztisztviselők (36:26%), az egyetemi hallgatók (36:27%), valamint a nyugdíjasok (31:22%) következtek a sorban. A legnegatívabban a háztartásbeliek (49:13%), a munkanélküliek (29:25%), valamint a fizikai munkások (29:27%) nyilatkoztak az uniós csatlakozásról.

Politikai hovatartozás alapján az EU-t legkedvezőbben a függetlenek (36:22%) és a baloldaliak (34:24%) látták, míg a jobboldaliak részéről az Uniót pozitívan értékelők száma elenyésző különbséget mutat azokhoz viszonyítva, akik ezt negatívan ítélték meg (32:31%).

Az EU támogatottsága regionális szinten Zágrábban (35:27%), Dalmáciában (34:25%), az északi területeken (32:24%), Szlavóniában (28:25%) és a bántásokban (29:27%) volt a legnagyobb. A legnegatívabb véleményt Isztrián, Rijekában és Gorski kotar (28:27%)

területén fogalmaztak meg a válaszadók, ahol a különbség a támogatók és az ellenzők között mindössze egy százalék.¹⁰

Összességében a fenti számadatokból, bármely társadalmi réteg oldaláról is közelítjük meg a kérdést, 2008-ban kitűnik horvát részről a Közösség alacsony támogatottsága, mely minden mutató esetében alatta volt az EU 27-ek adatainak.

4. Változások a közvélemény-kutatások adataiban a csatlakozási tárgyalások végén (2010–2011)

A Közösség iránti szimpátia változásainak vizsgálata során érdemes a csatlakozási tárgyalások utolsó időszakát (2010 ősze és 2011 tavasza) is megvizsgálni, ahol az Eurobarometer adatai érdekes kettősséget mutattak. Egyik oldalról nőtt az Unió támogatottsága, hiszen a magyar elnökség idején 3%-kal magasabb volt a biztos támogatók aránya, másrészt azonban több lett a negatív vélemények száma, szintén 3%-kal, s emelkedést mutatott (5%) a kérdést eldönteni nem tudók száma is. Horvát részről a Közösség kihívásai, az EU kiűtkeresése a válságból, Horvátország gazdasági nehézségei, a belpolitikai problémák, a korrupciós botrány (Sanader) mind megmagyarázzák a kisebb mértékű romlást, míg a szimpátia emelkedésében minden bizonnyal a tárgyalások végéhez való közeledés játszott szerepet.

Ha mindezt megvizsgáljuk uniós összehasonlításban, akkor látható, hogy a semleges hozzáállásban nincs nagy különbség, ugyanakkor a horvátok sokkal erősebben euroszkeptikusok, mint az Unió lakossága. A 2010. évi őszi 74-es Eurobarometer szerint Horvátországban a megkérdezetteknek mindössze 28%-a adott pozitív választ, míg az EU-ban 42%. Ugyan a különbség a következő félévben csökkent (Horvátország 31%, EU 40%), de még mindig jelentős maradt, bár ellenkező előjelű volt a változás, hiszen a horvátoknál nőtt, a Közösségben pedig az elhúzódó válság miatt csökkenést mutatott a támogatottság.¹¹

2. táblázat. Az Európai Unió megítélése a 27 tagállamban és Horvátországban 2010 ősze és 2011 tavasza

Table 2. Public Opinion on the European Union in Croatia and among the member states 2010 Autumn–2011 Spring

	EU 27		Horvátország	
	EB 75	EB 74	EB 75	EB 74
teljesen pozitív	40%	42%	31%	28%
semleges	38%	36%	40%	35%
teljesen negatív	20%	=	28%	25%
nem tudja	2%	=	1%	2%

Forrás: European Commission (2010) Standard Eurobarometer 74 Autumn 2010 National Report Croatia, European Commission (2011) Standard Eurobarometer 75 Spring 2011 National Report Croatia

Aggasztónak tündek a Horvátországról készült 2010 őszi készült jelentés adatai abból az aspektusból is, mely szerint a horvátoknak mindössze 37%-a gondolta úgy, hogy az állam számára előnyöket hozhat az uniós tagság, míg a megkérdezettek 54%-a szerint semmiféle haszon nem várható. A lakosság körében általánosan elterjedt az a nézet, hogy a csatlakozás elsősorban a külföldiek, vagyis az uniós állampolgárok számára teremt kedvező lehetőségeket, amennyiben megnyílik előttük a horvát ingatlanpiac, s szabadon vásárolhatnak ingatlanokat, különösen az Adrián. A felmérési adatok alapján hasonló veszélyeket rejt magában a csatlakozás a munkalehetőségek esetében is, hiszen megszünteti az eddigi szinte teljes horvát dominanciát a munkaerőpiacon. Ezen félelmek egyértelmű magyarázatot adnak arra, miért lényegesen rosszabb az Unió általános megítélése az országban, mint a legtöbb tagállamban.¹²

Árnyaltabbá teszi a kérdés vizsgálatát, ha megnézzük az EU támogatottságának életkor és iskolai végzettség szerinti adatait a tárgyalások végső időszakában, 2011 tavaszán és ezt összevetjük az uniós átlaggal.

3. táblázat. Az EU támogatottsága életkor és iskolai végzettség szerint Horvátországban és az EU 27-ben 2011 tavaszán

Table 3. The EU support in Croatia and EU27 on the bases of age and the educational level in 2011 Spring

	EU 27	Horvátország
életkor		
15–24	47%	40%
25–39	41%	24%
40–54	39%	29%
55 felett	36%	33%
iskolai végzettség (befejezés)		
15 alatt	31%	18%
16–19	36%	30%
20 fölött	47%	40%
még tanul	53%	42%

Forrás: European Commission (2011) Standard Eurobarometer 75
Spring 2011 National Report Croatia

A fiatalok pozitív attitűdjét tükrözi, hogy a 24 év alatti megkérdezettek 40%-a jó véleménnyel volt a Közösségről (EU 27 47%), de aggasztó, hogy a munkaképes lakosság nagyon negatív képet mutatott, a 25–39 korúaknak csak egynegyede, 24%-a adott pozitív választ, s ennél csak kicsivel kedvezőbb, 29% a 40–55 korosztály megítélése. Még az időskorúak is pozitívabban nyilatkoztak az EU-ról (33%). Nem csodálkozunk, hogy az EU 27 adatai minden korosztálynál jobb eredményeket mutattak, a legnagyobb a különbség a fiatal munkaképesek esetében (41% és 24%) tapasztalható.

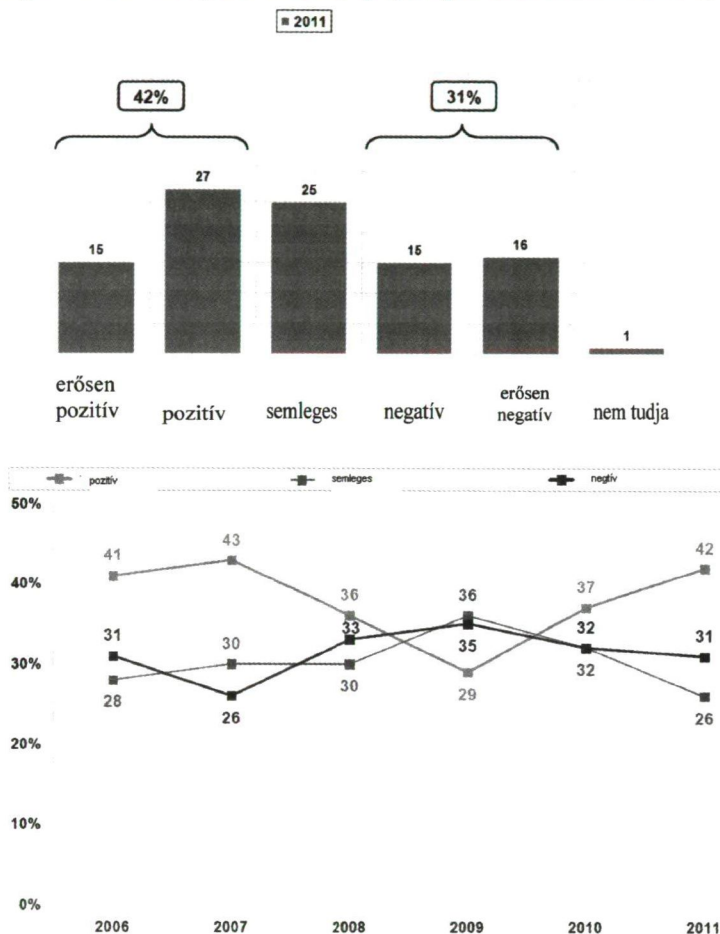
Az iskolai végzettség alapján a horvát és uniós eredmények hasonló tendenciákat tükröztek, s habár itt is minden vonatkozásban rosszabbak voltak Zágráb mutatói, a különbségek nem egetverőek. Minél magasabb végzettségű a megkérdezett, annál nagyobb az EU iránti elkötelezettség, a még jelenleg is tanulók 42%-a és a tanulmányait 20 év fölött befejezők 40%-a adott pozitív választ.¹³

A csatlakozási tárgyalások lezárása után nem csak az Unió részéről kellett sokoldalúan megerősíteni és támogatni a horvát integrációt, hanem minden korábbinál nagyobb súlyként nehezedett az ország vezetőire a csatlakozás belső támogatottságának kérdése és az a félelem, hogy a referendumon elbukhat az ügy. Intő jelként tekinthetünk az IPSOS Plus 2011. április 16-án közzétett adataira, melyek egy nappal az Ante Gotovina tábornok ellen meghozott hágai ítélet után látott napvilágot. A 600 fős mintavétellel készült felmérés adatai alapján a megkérdezettek 52%-a ellenezte, s mindössze 38% támogatta az uniós csatlakozást.¹⁴ A meredek esés után valamivel jobb – de a referendum szempontjából még mindig nem megnyugtató – eredménnyel zárult az IPSOS Plus 2011. július 8 és 26 között elvégzett közvélemény-kutatása, mely 1010-es mintavétellel, az Eurobarometer módszereit alkalmazva mérte fel a horvát lakosság integráció iránti elkötelezettségét.

A megkérdezettek 42%-a volt jó véleménnyel a Közösségről, míg 31%-a negatívan ítélte meg, s 25% volt a semleges véleményt adók aránya. Ha az összevetjük az ezt megelőző évek adataival, akkor az eredmény javuló tendenciát mutat, hiszen a 2008-ban elkezdődő és 2009-ben a mélypontját elérő támogatottság – 36% és 29%-os pozitív hozzáállás – fokozatosan emelkedett, de még nem volt megnyugtató a csatlakozás szempontjából.¹⁵

4. ábra. Az Európai Unió megítélése Horvátországban 2011 nyarán

Figure 4. The European Union's sympathy in Croatia 2011 Summer

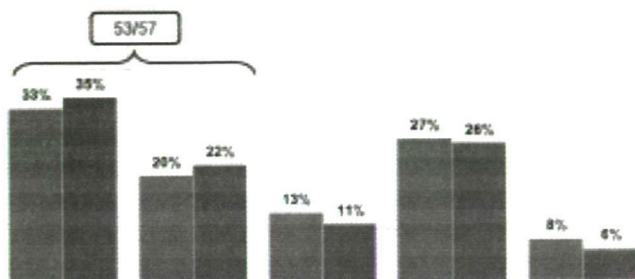
Forrás: Ipsos Plus (2011) Stavovi hrvatski građana prema priključenju Europskoj uniji

A megkérdezettek 28%-a nem kívánt elmenni a referendumra, míg nagy számban, a válaszadók 70%-a véleményt akart nyilvánítani. Erre a kérdésre az elmúlt hat év viszonylatában mindvégig kiegyensúlyozott volt a válasz, és mindig is lényegesen többen kívántak élni szavazati jogukkal, mint amennyien támogatták is csatlakozást. Csak a csatlakozási tárgyalások elején, amikor a szavazás még igen távoli momentumnak tűnt volt a jelenleginél alacsonyabb azok száma, akik a referendumon nem akartak véleményt nyilvánítani.

A közvélemény-kutatás egyik legfontosabb kérdése a hogyan szavazna volt. Mindenképpen ígéretesnek számított, hogy a felmérés szerint a lehetséges szavazók 57%-a, de még a teljes mintavétel esetén is a megkérdezettek 53%-a igennel voksolna, míg 27% teljesen elutasító választ adott, 13% pedig valószínűleg nemmel szavazna, s 8% volt a bizonytalanok aránya.¹⁶ Ennél nagyobb az elmúlt hat év során a pozitív választ adók aránya csak a kezdeti időszakban, 2006 áprilisában és 2007 júliusában volt, míg a mélypont ezen kérdés esetében is 2008 decemberétől 2009 végéig, vagyis a szlovén blokkolás miatt, a tárgyalások elakadásának időszakában volt. Az Ipsos Plus egy évvel korábbi felméréséhez képest is érzékelhető volt a javulás, hiszen 2010 novemberében a lakosságnak 52%-a adott támogató, 35%-a pedig nemleges választ, s ez 10%-os növekedést mutatott a 2010 júniusi adatokhoz képest.¹⁷

5. ábra. A horvát lakosság válasza a hogyan szavazna a referendumon kérdésre
 Figure 5. The Croatian population response on „how to vote in the referendum” question

Forrás: Ipsos Plus (2011) Stavovi hrvatski građana prema priključenju Europskoj uniji

Nem volt szignifikáns különbség a nemek között az EU csatlakozás támogatottságában, a férfiak 53%-a, míg a nők 52%-a szavazna igennel. A legaktívabb mellette voksolók a fiatalok (29 év alattiak) közül kerültek ki, hiszen 56%-uk pozitív választ adott, de az életkor előrehaladtával az EU csatlakozás támogatottsága fokozatosan csökkent, a 60 év felettieknek már csak 50%-a voksolna igennel. Nagy különbségeket mutatott a felmérés a különböző szakmák vonatkozásában. Nem meglepő, hogy a leginkább euroszeptikusok a munkanélküliek, csak 44% szavazna igennel, s növekvő sorrendben következtek a nyugdíjasok (50%) és a fizikai munkát végzők (53%), a menedzserek és háztartásbeliek (60%), a tanulók (61%), végül a vállalkozók (65%). Ennek olvasatában az sem véletlen, hogy a legmagasabb jövedelműek, a 6000 kuna feletti keresetűek 76%-a, míg a 2000 kuna alatti jövedelemmel bíróknak csak 45%-a támogatta az integrációt.

A kistelepüléseken élők számára kevésbé vonzó az EU, mint a nagyokéban (47 és 59%), s jelentős eltérések mutatkoztak regionális szinten is. A legalacsonyabb támogatottsági értéket Dalmácia (48%) és Szlavónia (50%) mutatta fel, míg messze magasan kiemelkedett Banovina térsége a maga 65%-os igenjével. Zágráb és környékén a lakosság 52%-a, s a legfejlettebb észak-horvát régióban is csak 55% állt ki a csatlakozás mellett.

Az uniós retorika nem volt erőssége a horvát parlamenti pártoknak sem. A Horvát Demokratikus Közösség (HDZ) 17 fejezetből álló programjának csak utolsó fejezete foglalkozott Horvátország külkapcsolataival, melyben mindössze egy bekezdést szentelt az állam és az EU viszonyának. Ráadásul – és ez nem egyedülálló, mert ugyanez tapasztalható a Horvát Szociáldemokrata Párt szóhasználatában is – gyakran keveredett és szinonimaként jelent meg az Európa és az Európai Unió kifejezés. Párt az IPSOS felmérés szerint ugyanakkor a leginkább Uniós-párti a maga 69%-os támogatottságával.¹⁸

A Horvát Szociáldemokrata Párt (SDP) fenti tévedése ellenére sokkal aktívabb integrációs politikát mutatott – habár a pártok rangsorában csak a 3. helyet sikerült megszereznie az Unió 63%-os igenlésével –, melyet jól szimbolizált a 2007-es választásokra megjelent az Európai Unió politikái című dokumentuma, ahol görcső alá vette a párt uniós attitűdjét, összehasonlítva azt fő ellenfelének, a HDZ-nek magatartásával. Az SDP egy másik dokumentuma, az Új kihívások: biztonság, szolidaritás és fejlődés című, szintén egy fejezetet szentelt annak a kérdésnek a körbejárására, hogy milyen lesz az a Horvátország, mely csatlakozik az EU-hoz és vajon milyen Európa köszönt be Horvátországba.

A Független Demokratikus Szerb Párt (SDSS) programja szinte kizárólagosan a szerb kisebbség horvátországi helyzetével foglalkozott, mindössze az olyan európai értékek kaptak prioritást, mint a sokszínűség, a multikulturalizmus, vagy többnemzetiségű állam. Az utolsó, nemzetközi kapcsolatokkal foglalkozó részben sem jelent meg direkt az EU, csupán az olvasható, hogy a párt támogatja Horvátország belépését minden olyan nemzetközi szervezetbe, mely az állampolgárok érdekeit szolgálja.

A Horvát Parasztpárt (HSS) programja a 2007-es választásokra készült, s azóta nem is került megújításra, így érthető módon az integrációra vonatkozó megállapításai nemcsak szűk körűek, hanem elavultak is, s sokkal kevésbé proeurópaiak (48%), mint a korábban említett pártok.

A Horvát Néppárt (HNS) programja az európaizációt tekintve messze felülmúlta minden más parlamenti pártét. Ezt támasztja alá, hogy a dokumentum külön fejezetet szentelt az EU-nak, melyben részletesen megnevezte, milyen előnyökkel jár az állam számára az integráció, megemlítsre kerültek a közösségi intézmények és támogatások is. A HNS programja négy stratégiai célkitűzése közül az egyik Zágráb uniós csatlakozása, melyről úgy nyilatkozott, hogy a taggá válás ugyan mint rövidtávú cél jelentkezik, de ez Horvátország hosszú távú érdeke. A legerőteljesebb kommunikációja ellenére az Ipsos közvélemény-kutatása alapján párt tagjainak csak 56%-a támogatta az integrációt, ezzel a 4. helyre szorulva.¹⁹

5. Referendum az uniós csatlakozásról

A mindvégig meghatározó euroszekepticizmus miatt a horvát csatlakozás gyenge pontja annak alacsony belső támogatottsági mutatóiban keresendő. Félő volt, hogy ha az ország zöld utat is kap az Uniótól, a referendum sikertelensége miatt kerül le az ügy a napirendről. A horvát alkotmány 142. §-a ugyanis kötelező népszavazást írt elő az uniós csatlakozás kérdésében, melyet a csatlakozási szerződés aláírása előtt kellett volna tartani, s melyen a szavazásra jogosultak 50%-ának igent kellett volna mondani az integrációra.²⁰

Az igen szigorú feltétel teljesülésének a korábbi adatok alapján szinte semmi esélye nem volt, ezért 2010-ben az alkotmány módosítására került sor, s a 87. § 45. pontja értelmében a sikerességhez elég volt a népszavazáson résztvevők szavazatainak 50%-a +1. Ebben az esetben a horvát parlamentnek kötelező ratifikálnia a Csatlakozási Szerződést. Ha a referendumon elbukott volna az integráció ügye, úgy legkorábban hat hónap múlva meg lehetett volna ismételni a népszavazást.²¹ Megváltoztatták referendum időpontjára vonatkozó előírást is, melyet a csatlakozási szerződés aláírása után 30 nappal kellett megtartani, s a szábor annak eredményétől függően indítja el a ratifikációs folyamatot.²²

Az erőteljes euroszekepticizmus magyarázatot ad arra, hogy a horvát kormány számára a csatlakozási tárgyalások lezárása után miért az bizonyult az egyik legfőbb feladatnak, hogy megfelelően informálja a lakosságot az uniós csatlakozás következményeiről, s biztosítsa a kötelezően megtartandó referendumon a lakosság támogatását. Ezt a célt szolgálta a kormányzat 2011. október 18-án megjelent „Kommunikációs stratégia a horvát lakosság tájékoztatásáról a Horvát Köztársaság európai integrációs eredményeiről” című dokumentuma, mely számba vette a lehetséges eszközöket, módszereket és aktorokat.²³

Ezen kommunikációs stratégia, valamint a 2012. január 3-val induló kampány – melyre 4,8 millió kunát (640 ezer euró) költöttek – fontos szerepet játszott abban, hogy a támogatók számát növelni tudták, s a népszavazás sikeres lett.²⁴

A kommunikáció során a vezetés a horvátoknak az Európához való erőteljes kulturális, történelmi és vallási kötődésére helyezte a hangsúlyt, s azt hangoztatta, hogy a csatlakozással Horvátország végére ért annak az útnak, mely a Balkántól (Jugoszláviától) való elszakadását és az Európába (Unióba) való visszatérését jelenti. A lakosság meggyőzésére hangsúlyozta, hogy Zágráb biztonságpolitikai szempontból is sokat nyer az integrációval, védettebbé válik, a Közösség tagjaként pedig a nemzetközi porondon is jobban tudja érdekeit érvényesíteni. Az uniós tagság az 1992. évi szimbolikusnak számító elismerés helyett a horvát államiság tényleges elismerését is jelenti.²⁵

Nem véletlen, hogy a jelenlegi referendumot megelőzően, húsz évvel korábban, pont az önállóság kérdésében tartottak népszavazást az országban. Az érvek sorában meghatározónak bizonyultak a gazdasági érdekek – különös tekintettel a jelenlegi válságra – hiszen az

uniós tagsággal az állam új forrásokhoz juthat, s a csatlakozás megnyugtatója a pénzügyi piacot és a befektetőket is. Ezen retorikára építve a horvát vezetés minden prominens személyisége, Ivo Josipović, a horvát államfő, a jelenlegi és a leköszönő kormányfő, a parlamenti pártok vezetői, sőt még az egyházi vezetők, a Horvát Tudományos Akadémia és a veterán szervezetek képviselői is a tagság szükségessége mellett érveltek. Még a nacionalisták egy részét is maguk, illetve az Unió mellé tudták állítani, melynek érdekes megnyilvánulása, hogy a Hágában börtönbüntetését töltő Ante Gotovina tábornok is a referendumon való részvételre és igen szavazatra buzdította az ország lakosságát.

A csatlakozási szerződés aláírására december 9-én került sor, ugyanakkor közben, december 4-én Horvátországban parlamenti választásokat tartottak, s a választások után az újjáalakult horvát szabor december 23-án tartotta első ülését. Hosszas viták után, melyek a népszavazás időpontjának elhalasztására különböző érveket sorakoztattak fel – ezek egy része a döntés és a referendum közötti rövid időre és a lakosság tájékoztatásának hiányosságaira hívták fel a figyelmet, mások a Hágai Nemzetközi Törvényszék Gotovina tábornok ügyében meghozandó végleges döntéséig halasztották volna el a népszavazást – itt született meg a döntés a referendum január 22-i időpontjáról.

A népszavazást megelőzően számos közvélemény-kutatást végeztek és ezek adatai már pozitív képet mutattak.

4. táblázat. Az uniós tagság támogatottsága Horvátországban a közvélemény-kutatások adatai alapján (2011 november–2012 január)

Table 4. Opinion polls regarding the Croatian EU accession referendum (2011 November–2012 January)

Forrás	Időpont	Mintavétel	Igen	Nem	Bizonytalan
Ipsos Plus (MVEP)	2012. 01. 20.	840	61%	28%	11%
Ipsos Plus Nova TV	2012. 01. 19.	960	60%	31%	9%
Ipsos Plus	2012. 01. 18.	1000	56%	31%	11%
CRO Demoskop	2012. 01. 3–4.	1300	55,1%	33,3%	11,65
Ipsos Plus Nova TV	2011. 12. 27.	1000	60%	33%	7%
Ipsos Plus Nova TV	2011. 11. 25.	1000	61%	32%	7%

Források: Közvélemény-kutatási adatok²⁶

A népszavazás eredménye azonban felülmúlta a legmerészebb várakozásokat is, s Horvátország lakossága igent mondott az integrációra. A szavazóknak arra az egyszerű kérdésre kellett igennel vagy nemmel válaszolniuk hogy „Támogatja-e a Horvát Köztársaság uniós tagságát?” (*Jeste li za članstvo Republike Hrvatske u Europskoj uniji?*)

6. ábra. Szavazócédula

Figure 6. The ballot

REPUBLIKA HRVATSKA
DRŽAVNO IZBORNO POUKAZANJE

GLASAČKI LISTIĆ
ZA PROVEDBU DRŽAVNOG REFERENDUMA

Važna napomena:
Glasački listić popunjava se tako da se zaokruži samo jedan odgovor na pitanje o kojem se glasa.

REFERENDUMSKO PITANJE:

JESTE LI ZA ČLANSTVO REPUBLIKE HRVATSKE U EUROPSKOJ UNIJ?

☐ **ZA**

☐ **PROTIV**

*Forrás: Službeni nepotpuni rezultati državnog referenduma State Election Committee.
<http://www.izbori.hr/2012Referendum/rezultati/rezultati.html>*

A Választási Bizottság által kiadott adatok alapján a megjelentek 66,27%-a voksolt igennel, 33,13%-ot tett ki a nem és 0,6%-ot az érvénytelen szavazatok száma. A csatlakozást ellenzők tábora arra hívta fel a figyelmet, hogy igen alacsony, 43,51%-os volt a részvételi arány, amely azonban nem tekinthető egyedi horvát jelenségnek, az általában jellemző a politikai aktivitásra.²⁷

Daniel Srb, a HSP elnöke a számadatok ismeretében egyenesen megkérdőjelezte a csatlakozás legitimitását, azzal érvelve, hogy a szavazásra jogosultak 71%-a vagy nem vett részt a referendumon, vagy nemmel voksolt, s lényegében a horvát lakosságnak csak mindössze 28%-a mondott igent az integrációra.²⁸

A népszavazás eredményét árnyalják a megyékre lebontott adatok. A legnagyobb támogatottságot Međimurje 75,73%, Brod-Posavina 72,61%, Lika-Senj 70,66%, Požega-Slavonia 70,14%, Varaždin 69,90% és Vukovar-Syrmia 69,02% megyék érték el. A legkevesbé támogatók között van Dubrovnik-Neretva County, where 42,22%, Split-Dalmatia 40,71% és Koprivnica-Križevci 39,02% megye.

JEGYZETEK

1. Az euroszkepticizmus fogalomhasználat Aleksander Štulhofer munkássága alapján két jelentéstartalommal bír a munkában. Létezik egy elméleti oldala, mely a horvát lakosság Európai Unió iránti bizalmának csökkenését foglalja magába, másrészt egy gyakorlati dimenziója, mely a horvát csatlakozás támogatottságának negatív változásait kíséri végig. A kettő nincs ok-okozati összefüggésben a horvát esetben, mert az uniós bizalom még a kezdeti időszakban is lényegesen alacsonyabb volt, mint a horvát csatlakozás támogatottsága, ráadásul nem is mutat olyan nagy kilengéseket, mint az utóbbi mutatói. – Aleksandar Štulhofer (2006) Euroscepticism in Croatia: On the far side of rationality. In: Katarina Ott (ed.) Croatia Accession to the European Union: the challenges of participation. Friedrich Ebert Stiftung, Zagreb.
2. European Commission (2005) Standard Eurobarometer 63. Spring 2005, National Report Croatia, European Commission (2004) Standard Eurobarometer 62. Autumn 2004, National Report Croatia.
3. European Commission (2005) Standard Eurobarometer 63. Spring 2005, National Report Croatia.
4. Az Eurobarometer közvélemény-kutatása nem minden alkalommal tér ki a további csatlakozások kérdésére. A legutolsó kettő, melyben mind a tagállamok, mind a tagjelöltek nyilatkoztak a horvát csatlakozás fogadtatásáról a 2008 tavaszi, illetve 2010 őszi felmérés volt.
5. European Commission (2010) Standard Eurobarometer 74 Autumn 2010 Public Opinion on the European Union.
6. Dejan Jović Turning nationalists into EU supporters: the case of Croatia.
7. Ipsos Plus (2011) Stavovi hrvatski građana prema priključenju Europskoj uniji.
8. European Commission (2008a) Standard Eurobarometer 69. Public Opinion on the European Union. European Commission (2008b) Standard Eurobarometer 70. Public Opinion on the European Union.
9. A továbbiakban zárójelben található a támogatók és az ellenzők egymáshoz viszonyított aránya %-ban kifejezve.
10. European Commission (2008c) Standard Eurobarometer 69. Javno mnijenje u Europskoj Uniji. Nacionalni izvještaj Hrvatska.
11. European Commission (2010) Standard Eurobarometer 74 Autumn 2010 Public Opinion on the European Union National Report Croatia, Brussels.
12. European Commission (2010) Standard Eurobarometer 74 Autumn 2010 Public Opinion on the European Union. National Report Croatia, Brussels.
13. European Commission (2011) Standard Eurobarometer 75 Spring 2011 Public Opinion on the European Union National Report Croatia. Brussels.
14. Mislav Bago (16 April 2011). Nakon presude generalima dramatično pala potpora ulasku u EU [EU accession support falls dramatically after the verdict to the generals. Nova TV (Croatia).
15. Ipsos Plus (2011) Stavovi hrvatski građana prema priključenju Europskoj uniji.
16. Ipsos Plus (2011) Stavovi hrvatski građana prema priključenju Europskoj uniji.

17. Istraživanje: Rast podrške pristupanju EU <http://www.poslovni.hr/vijesti/istrazivanje-rast-podrške-pristupanju-eu-165356.aspx>.
18. Ipsos Plus (2011) Stavovi hrvatski građana prema priključenju Europskoj uniji.
19. Klepač Pogrmilović, B., Europeanization of Croatian Political Parties. In: Politička misao, Vol. 47, No. 5, 2010, pp. 96–116.
20. Ustav Republike Hrvatske Narodne Novine. 9 July 2010. http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2010_07_85_2422.html.
21. Croatian Parliament (2010) Ustav Republike Hrvatske Narodne novine NN 85/2010. <http://www.sabor.hr/fgs.axd?id=16481>.
22. Sabor (2011) Referendum o ulasku u EU nakon potpisivanja pristupnog ugovora. Poslovni dnevnik. 26 November 2011. <http://www.poslovni.hr/vijesti/sabor-referendum-o-ulasku-u-eu-nakon-potpisivanja-pristupnog-ugovora-164782.aspx>
23. Government of Republic of Croatia (2011) Communication strategy aimed at informing the Croatian Public about the European Integration Process of the Republic of Croatia <http://www.mvep.hr/ei/default.asp?ru=255&gl=200302280000013&sid=&jezik=2>
24. Nikolina Šajn (2012) I službeno POČELA KAMPANJA ZA EU! Pogledajte VIDEO spotove za EU. Pusić: Odlučujemo pripada li Hrvatska i politički Europi *Jutarnji list*. <http://www.jutarnji.hr/vesna-pusic-izadite-na-referendum-i-glasujte-za-eu/997295/>
25. Dejan Jović (2011) Turning nationalists into EU supporters: the case of Croatia. In: Western Balkans and the EU. Paris: Institute for Security Studies, Chaillot Papers June 2011. 33–46.
26. Čak 61 posto građana podržava ulazak u EU [tportal.hr](http://www.tportal.hr). <http://www.tportal.hr/vijesti/svijet/171660/cak-61-posto-gradana-podrzava-ulazak-u-EU.html>. Referendum prolazi: 60 posto Hrvata za ulazak u EU! Nova TV <http://dnevnik.hr/vijesti/hrvatska/referendum-prolazi-60-za-ulazak-u-eu.html>; Opala potpora Hrvata ulasku u EU RTL Televizija. <http://www.rtl.hr/vijesti/novosti/opala-potpora-hrvata-ulasku-u-eu/>; Istraživanje o referendumu: Stabilna većina od 55 posto za ulazak Hrvatske u EU [index.hr](http://www.index.hr). <http://www.index.hr/vijesti/clanak/istrazivanje-o-referendumu-stabilna-vecina-od-55-posto-za-ulazak-hrvatske-u-eu/592300.aspx>; Saznajte tko će glasovati 'ZA' na referendumu o EU! Nova TV <http://dnevnik.hr/vijesti/hrvatska/saznajte-tko-ce-glasovati-za-na-referendumu.html>; Izbori 2011. – Crobarometar: Kampanja nikome nije donijela ništa Nova TV <http://odluka2011.dnevnik.hr/clanak/vijesti/izbori-2011-crobarometar-kampanja-nikome-nije-donijela-nista.html>.
27. Službeni nepotpuni rezultati državnog referenduma State Election Committee. <http://www.izbori.hr/2012Referendum/rezultati/rezultati.html>.
28. Srb: Građani na referendumu iskazali nepovjerenje prema vlasti. *Vjesnik*. 23 January 2012. <http://www.vjesnik.hr/Article.aspx?ID=100E6B49-E162-4F51-AFA4-822EC8F49318>

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Aleksandar Štulhofer (2006) Euroscepticism in Croatia: On the far side of rationality. In: Katarina Ott (ed.) Croatia Accession to the European Union: the challenges of participation. Friedrich Ebert Stiftung, Zagreb.
- Čak 61 posto građana podržava ulazak u EU [tportal.hr](http://www.tportal.hr). <http://www.tportal.hr/vijesti/svijet/171660/cak-61-posto-gradana-podrzava-ulazak-u-EU.html>.
- Croatian Parliament (2010) Ustav Republike Hrvatske Narodne novine NN 85/2010. <http://www.sabor.hr/fgs.axd?id=16481>.
- Dejan Jović (2011) Turning nationalists into EU supporters: the case of Croatia. In: Western Balkans and the EU. Paris: Institute for Security Studies, Chaillot Papers June 2011. 33–46.
- European Commission (2005) Standard Eurobarometer 63. Spring 2005, National Report Croatia
- European Commission (2004) Standard Eurobarometer 62. Autumn 2004, National Report Croatia.
- European Commission (2005) Standard Eurobarometer 63. Spring 2005, National Report Croatia.
- European Commission (2008a) Standard Eurobarometer 69. Public Opinion on the European Union.
- European Commission (2008b) Standard Eurobarometer 70. Public Opinion on the European Union.

- European Commission (2008c) Standard Eurobarometer 69. Javno mnijenje u Europskoj Uniji. Nacionalni izvještaj Hrvatska.
- European Commission (2010) Standard Eurobarometer 74 Autumn 2010 Public Opinion on the European Union. National Report Croatia, Brussels.
- European Commission (2011) Standard Eurobarometer 75 Spring 2011 Public Opinion on the European Union National Report Croatia. Brussels.
- Government of Republic of Croatia (2011) Communication strategy aimed at informing the Croatian Public about the European Integration Process of the Republic of Croatia <http://www.mvep.hr/ei/default.asp?ru=255&gl=200302280000013&sid=&jezik=2>).
- Ipsos Plus (2011) Stavovi hrvatski građana prema priključenju Europskoj uniji.
- Istraživanje: Rast podrške pristupanju EU <http://www.poslovni.hr/vijesti/istrazivanje-rast-podrske-pristupanju-eu-165356.aspx>.
- Istraživanje o referendumu: Stabilna većina od 55 posto za ulazak Hrvatske u EU <http://www.index.hr/vijesti/clanak/istrazivanje-o-referendumu-stabilna-vecina-od-55-posto--za-ulazak-hrvatske-u-eu/592300.aspx>.
- Izbori 2011. – Crobarometar: Kampanja nikome nije donijela ništa Nova TV <http://odluka2011.dnevnik.hr/clanak/vijesti/izbori-2011-crobarometar-kampanja-nikome-nije-donijela-nista.html>.
- Klepač Pogrmilović, B., Europeanization of Croatian Political Parties. In: Politička misao, Vol. 47, No. 5, 2010, pp. 96–116.
- Mislav Bago (2011). Nakon presude generalima dramatično pala potpora ulasku u EU [EU accession support falls dramatically after the verdict to the generals. Nova TV (Croatia).
- Nikolina Šajn (2012) I službeno POČELA KAMPANJA ZA EU! Pogledajte VIDEO spotove za EU. Pusić: Odlučujemo pripada li Hrvatska i politički Europi *Jutarnji list*. <http://www.jutarnji.hr/vesna-pusic--izadite-na-referendum-i-glasujte-za-eu/997295/>
- Opala potpora Hrvata ulasku u EU RTL Televizija. <http://www.rtl.hr/vijesti/novosti/opala-potpora-hrvata-ulasku-u-eu/>.
- Referendum prolazi: 60 posto Hrvata za ulazak u EU! Nova TV <http://dnevnik.hr/vijesti/hrvatska/referendum-prolazi-60-za-ulazak-u-eu.html>.
- Sabor (2011) Referendum o ulasku u EU nakon potpisivanja pristupnog ugovora. Poslovni dnevnik. 26 November 2011. <http://www.poslovni.hr/vijesti/sabor-referendum-o-ulasku-u-eu-nakon-potpisivanja-pristupnog-ugovora-164782.aspx>.
- Saznajte tko će glasovati 'ZA' na referendumu o EU! Nova TV <http://dnevnik.hr/vijesti/hrvatska/saznajte-tko-ce-glasovati-za-na-referendumu.html>.
- Službeni nepotpuni rezultati državnog referenduma State Election Committee. <http://www.izbori.hr/2012Referendum/rezultati/rezultati.html>.
- Srb: Građani na referendumu iskazali nepovjerenje prema vlasti. *Vjesnik*. 23 January 2012. <http://www.vjesnik.hr/Article.aspx?ID=100E6B49-E162-4F51-AFA4-822EC8F49318>.
- Ustav Republike Hrvatske Narodne Novine. 9 July 2010. http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2010_07_85_2422.html.